

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ
ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА
У БАГАТОВИМІРНОМУ СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ**

Маршицька В.В.,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання
Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ

vmarshytska@gmail.com

Соціалізація старшого дошкільника розглядається як процес і результат його соціального розвитку і виховання, досягнення оптимальної форми соціальної активності, що дає змогу перетворювати власне життя та довкілля, проявляти готовність до ініціативної й творчої взаємодії з соціумом. При цьому соціокультурний простір автор розглядає як загальний творчий досвід попередніх поколінь, що акумулюється, збагачується і передається у проблемній формі. Насьогодні культура виступає для дитини не як сукупність суспільних еталонів знань, вмінь та навичок, а як відкрита багатомірна система проблемно-творчих завдань: змінився тип культури взаємин між поколіннями. Тому в умовах префігуративної культури, що є характерною для нашого часу, практика взаємодії з дітьми вимагає нових моделей освіти, виховання, які повинні будуватися на співпраці дорослих і дітей.

Ключові слова: *соціалізація, старший дошкільний вік, соціокультурний простір, соціальний досвід, культура особистості, культура суспільства, освіта, виховання.*

Характерна для початку третього тисячоліття залежність розвитку суспільства від якості розкриття потенціалу кожної особистості, кардинальні трансформації у житті української спільноти спонукають науковців до глибинного аналізу проблеми соціалізації людини у сучасному світі, переосмислення джерел її становлення, прихованих на найпершому етапі

життєвої траєкторії – дошкільному дитинстві. Значення цього періоду у розвитку дитини неможливо переоцінити – саме в цей період закладаються первинні фізичні та психічні якості, засвоюються суспільні цінності й норми, закладаються основи світогляду і загальної культури.

У сучасній соціокультурній ситуації пріоритетною домінантою є соціалізація особистості як результат її соціально-особистісного розвитку та виховання, досягнення оптимальної форми соціальної активності і компетентності, що дає змогу дитині бути активним перетворювачем власного життя й довкілля, мати право свободи вибору і ставати суб'єктом власної життєдіяльності.

Сучасна освіта у суспільстві XXI століття на відміну від попередніх традиційних суспільств вже не може забезпечити підростаюче покоління готовим набором навичок, знань та умінь, щоб жити, працювати, спілкуватися з різними людьми, реалізувати свій особистісний та професійний потенціал у дні завтрашньому. Конкретні прийоми та засоби вже не є заданими жорстко та однозначно, бо даються вони дитині у вигляді потенцій, можливостей, різноманітних варіантів розвитку її власного унікального особистісного потенціалу. Саме у цій площині розглядаємо полюси соціокультурного простору життя сучасної української дитини, один з яких швидкими темпами нагромаджується на строкатому полюсі масової культури, а інший – відрізняється меншим динамізмом та мінливістю, але, базуючись на історичних, культурних, духовних пластах, утворює монолітний полюс загальнолюдської культурної спадщини.

Дитинство є тим сприятливим періодом у психічному розвитку людини, коли закладається підґрунтя загальних моральних інтенцій, основа внутрішнього світу, де є місце простим, але вічним людським якостям, що власне, і роблять людину Людиною, – співчуттю, співрадістю, взаємопідтримці, вмінню прощати і каятись тощо.

Соціокультурний простір, у якому зростає дитина, розглядаємо як загальний творчий досвід попередніх поколінь, що акумулюється,

збагачується і передається у проблемній формі. Цей досвід, на думку В. Кудрявцева, який у своєму науковому пошуку рухається від ідей І. Ільїна, П. Флоренського та М. Бахтіна, слід розглядати як креативний потенціал роду, тобто з позицій, спрямованих у історичну перспективу творчих можливостей людства. Як зазначає В. Кудрявцев, культура є історично заданий універсум кристалізованих, предметнених творчих можливостей людей. У такому розумінні вона не може бути прямо і однозначно надана дитині через перелік суспільно вироблених норм і приписів. Існують особливі форми її фіксації та способи міжпоколінної передачі. Історично творчий потенціал роду втілюється не у готових продуктах людської діяльності – речах та ідеях, а у породжених нею проблемах, предметними носіями котрих слугують ці продукти [6].

Завдяки цьому через зміст соціокультурного досвіду від покоління до покоління транслюються як вже реалізовані, так і ті, що не були проявлені, або навіть надлишкові можливості – задуми, проекти діяльності. Культура виступає для дитини не як сукупність суспільних еталонів знань, вмій та навичок, якими занадто переймається сучасна школа, а як відкрита багатомірна система проблемно-творчих завдань. Розвиток психіки дитини у такому контексті – це дедалі глибше занурення у проблемне поле культури, що історично розвивається. Тому процес справжнього культуроосвоєння, а отже психічного розвитку, обов'язково набуває рис творчого процесу (Л. Виготський, В. Кудрявцев, В. Роменець, Д. Ельконін).

Дошкільне дитинство вважають періодом: 1) „первинного фактичного становлення особистості” (О. Леонтьєв); 2) „формування базової культури особистості дитини” (О. Асмолов); 3) „оволодіння соціальним простором людських стосунків через спілкування з дорослими, а також через ігрові та реальні стосунки з однолітками” (Г. Абрамова, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Мухіна та ін.); 4) „виховання людського у людині” (С. Русова). Серед основних специфічних рис дошкільного дитинства виокремлюють такі:

1) дитина-дошкільник як особистість перебуває на етапі становлення, дозрівання і розвитку; формування основ особистісної активності, самостійності, ініціативності, відповідальності та особистісного становлення;

2) самоцінність цього періоду визначається наявністю дитячої субкультури;

3) дошкільний вік (3-6 років) пов'язаний з домінуванням ігрової діяльності;

4) дитячі види діяльності мають специфічний характер і формують головні досягнення дитини у її фізичному, психічному та соціальному розвитку, завжди відповідають інтересам і потребам дитини;

5) це сенситивний період для первинної соціалізації особистості;

6) період формування ціннісного ставлення до природи, культури, людей і самого себе, орієнтації на світ людей, осягнення змісту і форм людських стосунків;

7) висока емоційна насиченість усіх сфер життєдіяльності дитини, її допитливість, безпосередність, оптимізм як важлива передумова для емоційно-практичного пізнання довкілля і самої себе;

8) вразливість, навіюваність дошкільників, їхня залежність від дорослих, потреба у спілкуванні з ними, незахищеність від впливів довкілля;

9) чутливість до соціально-психологічних механізмів навіювання, наслідування; поєднання інтеріоризаційних та екстеріоризаційних механізмів ідентифікації [1; 2; 3;4].

Ці механізми соціалізації дають дитині можливість розвиватися, рефлексувати і відповідати соціальним очікуванням суспільства. Сучасні діти-дошкільники відрізняються від дітей попередніх століть своїм світобаченням, обізнаністю, інтелектуальним розвитком. Вони стали більш прагматичними, самостійними, активними і водночас більш тривожними та агресивними.

На жаль, у сучасній педагогіці розуміння органічної єдності освіти і виховання з культурою (у широкому розумінні – як суспільного феномена, і

вужькому – як культури людини або групи людей) швидше декларується, ніж формується, незважаючи на те, що вони пов'язані генетично і можуть розглядатися відокремлено лише умовно, теоретично [5;6;7].

Культура як складне соціальне явище має кілька векторів – предметно-практичний і духовний, суспільно-історичний і особистісний. Мірилом освоєння людиною системи матеріальних і духовних цінностей конкретно-історичного суспільства, а також способів діяльності, спрямованих на створення, розвиток і перетворення даної системи цінностей, є культура особистості. Тенденція розгляду суспільної культури з позиції “людини в світі”, яка прагне перетворити його у “світ людини”, дозволяє бачити в культурі ступінь розвитку самої людини. Культура як могутня соціальна система органічно втілюється у індивідуальній культурі – системі особистісних якостей людини, стає атрибутом людської індивідуальності, сферою реалізації здібностей, особливим способом внутрішньої детермінації її діяльності та поведінки.

Культура особистості є результатом творчої, внутрішньої, духовної діяльності. Вона є системою якостей, що характеризують духовно-ціннісне наповнення життя людини. Зміст її формується історією, умовами життя, соціальними й національними відносинами, основними видами діяльності, побутом тощо. Культура визначає характер і рівень індивідуального засвоєння людиною минулих і актуальних цінностей, ступінь її активності у вдосконаленні внутрішнього духовного світу. Особистісна культура є єдиним процесом накопичення знань, досвіду й реалізації їх у поведінці та діяльності.

На думку зарубіжних фахівців, кардинальні перевороти у розвитку людства і пов'язані з ними перевороти в освіті європейська спільнота переживала лише кілька разів.

Перша революція підштовхнула процес виникнення середньовічної церковної школи – строкатої картини її багатоманітних типів і форм (ще не існувало поняття “навчальний план”, “програма”, навіть поняття “шкільне

приміщення” у сучасному розумінні). Друга революція асоціюється зі створенням державних (національних) систем освіти, розвитком наук і книгодрукування, зумовленого початком промислового перевороту в епоху Відродження, а потім Просвітництва. Третя революція зумовила стандартизацію освітніх систем і появу так званої масової освіти – упорядкованої, жорстко контрольованої з центру, що детермінувалося, насамперед економічною необхідністю, науково-технічним прогресом. Четверта революція, що відбувається на тлі глобалізації, детермінована переходом людства до інформативного суспільства.

Педагогіка минулих двох століть трималася на просвітницьких постулатах, на оптимістичній вірі у силу розуму, який мав би призвести до примирення та єднання різноманітних культур і цінностей, до вибору начебто єдино правильної – прогресивної траєкторії суспільного розвитку.

Насьогодні ми можемо стверджувати, що тип культури взаємин між поколіннями змінився. Якщо для *постфігуративної* культури, історично найбільш раннього типу, характерним було співвіднесення молодим поколінням своїх дій з традицією, досвідом попередніх поколінь, тобто життєві цінності були зосереджені у минулому, у *кофігуративній* культурі центром зіткнення цінностей стає сучасність, для дітей більш вагомим є вже не досвід предків, а група однолітків, у взаєминах з якими діти досить рано починають діяти самостійно. На відміну від попередніх типів, *префігуративна* культура, у якій ми живемо, характеризується настільки швидкими темпами перетворень, що це робить кожну людину – і дорослого, і дитину – приреченою на постійну життєтворчість, у якій різні покоління мають стати партнерами. В умовах префігуративної культури „епіцентр” основних життєвих цінностей зміщується у майбутнє. Відтак, практика взаємодії з дітьми тепер вимагає нових моделей освіти, виховання, які повинні будуватися на співпраці дорослих і дітей. Н.Голованова зазначає: „Умови культурної ситуації, що створюється, вимагають збагачення, розвитку виховного та соціалізаційного потенціалу освіти” [1].

Сьогодні набуває все більшого визнання розуміння того, що реальність світу створюється багатьма голосами культур із власними дискурсами, що переконує у неминучості відмови від беззастережних висновків у площині будь-якого їх оцінювання під єдиним кутом зору.

Глобалізація як провідна ознака сучасності викликала позитивні інтеграційні педагогічні тенденції, які сприяють взаємозбагаченню, розширенню наукового і практичного потенціалу освіти різних країн; водночас вона зумовила виникнення нових суперечностей. Авторитетні міжнародні фахівці визначили шість парадоксів глобалізації, що впливають на сучасну освіту: руйнування навколишнього середовища і погіршення якості життя мільйонів людей на всіх континентах; швидкий розвиток науково-технічних знань і зростання дисбалансу у галузі їх використання; неефективне застосування засобів і технологій, які б могли значно покращити якість життя людей; небачене в історії людства зростання багатства і нерівність у його розподілі серед населення планети; інтолерантність і неприйняття інших культур в умовах міграційних процесів; успіхи національних демократій у багатьох країнах і посилення міжнародного тероризму [7]. Для методології виховання домінантним є п'ятий парадокс. Глобалізація, яка є синонімом відкритості, “загрожує світу одноманітністю культури, що в свою чергу ставить під загрозу розвиток національних культур”, тому люди мають тенденцію замикатися на самотності власної національності, що неминуче веде до інтолерантності та неприйняття інших культур. [7]. Глобалізація поставила людство перед необхідністю співіснування в умовах “радикальної різноманітності й потенційної неспівмірності культурних форм життя, яких дотримуються певні групи чи індивіди”. Система виховання, зрозуміло, не може вирішити всі проблеми, викликані глобалізацією, але, якщо вона не буде брати участь принаймні у процесах “гуманізації глобалізації”, надання їй “людського обличчя”, то вирішення інших завдань стає взагалі сумнівним.

Таким чином, в умовах глобалізації, загрози розвитку національних культур і небезпеки нарощування міжнаціональних суперечностей, значно підвищується роль культурно-естетичних факторів становлення особистості. Особистісний вимір, у свою чергу, можна розглядати як перетин кількох площин: інтелектуальної (культура розуму), морально-етичної (культура почуттів) та естетичної (культура творчості). Якщо розглядати освіту в культурологічній площині, пріоритетною стає її культуротворча функція, у соціологічній – функція соціалізації представників певної спільноти, у психологічній – формування індивідуальності, особистісне зростання людини (самостворення, саморух) шляхом розгортання її сутнісних сил, удосконалення здібностей, збагачення потенціалів. На наш погляд, у реальності ці функції природно інтегруються, адже культура суспільства і культура людини, яка є результатом привласнення соціокультурних цінностей в індивідуальному досвіді, – це мов би дві сторони однієї медалі: духовної зрілості людина може досягти шляхом успадкування й розвитку культурних цінностей, а підвищення культури особистості призводить до збагачення культури загалом.

У якому світі житимуть сьогоднішні діти, що на них чекає – питання риторичне, та дорослі відповідають за світ, ними створений, та мають простежити певні тенденції і зрозуміти вже тепер, що виховання дитини – це не алгоритм, який можна множити, відтворювати, поширювати, а, насамперед, творчість та відповідальність. Не «навчити», не «показати», не «забезпечити» й «організувати», тобто передати свій вже далеко не «передовий досвід», а перш за все обережно супроводжувати зростання дитини, а для цього прислухатися і чути, намагатися зрозуміти, щоб принаймні не заважати, не згасити, не знищити в дитині те неповторне і справді геніальне. Саме розвиток дитини у лоні культури людства дає можливість їй бути у постійному русі та пошуку, різнобічно розвиватись, вивищуватись, не втрачаючи коріння і самототожності, йти по висхідній лінії до суверенності внутрішнього життя у суспільстві майбутнього.

Маршицкая В. В. Социокультурные предпосылки формирования личности старшего дошкольника в многомерном социальном пространстве.

Социализация старшего дошкольника рассматривается как процесс и результат его социального развития и воспитания, достижения оптимальной формы социальной активности, что позволяет изменять собственную жизнь и окружающую среду, проявлять готовность к инициативному и творческому взаимодействию с социумом. При этом социокультурное пространство автор рассматривает как общий творческий опыт предыдущих поколений, который аккумулируется, обогащается и передается в проблемной форме. На сегодняшний день культура выступает для ребенка не как совокупность общественных эталонов знаний, умений и навыков, а как открытая многомерная система проблемно-творческих задач: изменился тип культуры взаимоотношений между поколениями. Поэтому в условиях префигуративной культуры, характерной для нашего времени, практика взаимодействия с детьми требует новых моделей образования, воспитания, которые должны строиться на сотрудничестве взрослых и детей.

Ключевые слова: социализация, старший дошкольный возраст, социокультурное пространство, социальный опыт, культура личности, культура общества, образование, воспитание.

Marshytska V. V. Socio-cultural preconditions for the formation of the personality of a senior preschooler in a multidimensional social space.

Socialization of senior preschoolers is considered as a process and result of their social development and education, achievement of the optimal form of social activity, which makes it possible to transform their own lives and environment, to show readiness for initiative and creative interaction with society. At the same time, the author defines the socio-cultural space as a general creative experience of the previous generations accumulated, enriched and transferred through a problematic form. Pedagogy of the past two centuries was based on educational

postulates, on the optimistic belief in the power of the human mind, which might have led to the reconciliation and unification of various cultures and values, to the choice of the seemingly the only correct – a progressive trajectory of social development.

Nowadays, we can assert that the type of culture of relationships between generations has changed. The postfigurative culture, the earliest historical type, was characterized by the correlation of the young generations with the tradition, experience of previous generations, that is, life values were concentrated in the past. In the configurative culture, the center of a values collision is modernity. A group of peers is more important than the experience of ancestors. Relationships between children and peers has become independent very early. In contrast to the previous types, the prefigurative culture in which we live is characterized by such rapid pace of transformation that it makes everybody – both children and adults – being condemned to a permanent creative living and different generations must become partners. At present, for children culture is not as a set of social standards of knowledge, skills and abilities, but as an open multi-dimensional system of problem-solving and creative tasks: the type of culture of relationships between generations has changed. Therefore, practice of interaction with children requires new models of education based on cooperation between adults and children in typical for contemporary time the prefigurative culture.

Keywords: socialization, senior preschoolers, socio-cultural space, social experience, culture of personality, culture of society, education.

Список використаних джерел

1. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка /Н.Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2004. – 272с.
2. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: Монографія / А.М. Богуш, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш, С.М. Курінна, І.П. Печенко; Наук. ред. А.М. Богуш; За заг. ред. Н.В. Гавриш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 368 с.

3. Дитина у сучасному соціопросторі: навчальний посібник /Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасьова [та ін.]; за ред. Т.О. Піроженко. – К.– Кіровоград: Імекс–ЛТД, 2014. – 272 с.
4. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). – К.: Стилос, 2000. – 336 с.
5. Кудрявцев В.Т. Исследование детского развития на рубеже столетий / В. Т. Кудрявцев // Вопросы психологии. – 2001. – № 3. – С. 2–22.
6. Кудрявцев В.Т. Развитое детство и развивающее образование: культурно-исторический подход. – Ч. 1. Современное детство и инновации в дошкольном образовании / В. Т. Кудрявцев / – Дубна: Изд-во РАО – 1997. – 174 с.
7. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник / В.В.Москаленко. – Вид.2-е. – К.:Центр учбової літератури. – 2008. – 688 с.
8. Рогальська І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід. Монографія. – К.: Міленіум – 2008. – 400 с.
9. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко. – Вінниця: Планер – 2009. – 542 с.
- 10.Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ: монографія / Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Маршицька, С. Нечай, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр; за заг. ред. О. Рейпольської. – Харків: Друкарня «Мадрид», 2015. – 330 с.

References

1. Holovanova, N. F. (2004). *Sotsializatsiia i vospitanie rebenka* [Socialization and education of a child]. St. Petersburg: Rech.
2. Havrysh, N. V. (Ed.). (2006). *Dity i sotsium: Osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku* [Children and society: Features of socialization of preschoolers and primary schoolchildren]. Luhansk: Alma-mater.

3. Pirozhenko, T. O. (Ed.). (2014). *Dytyna u suchasnomu sotsioprostori* [Child in modern social space]. Kirovohrad: Imeks–LTD.
4. Kononko, O. L. (2000). *Psykhologichni osnovy osobystisnoho stanovlennia doshkilnyka (systemnyi pidkhid)* [Psychological bases of personal development of a preschooler (systematic approach)]. Kyiv: Stylos.
5. Kudriavtsev, V. T. (2001). Issledovanie detskogo razvitiia na rubezhe stoletii [Study of child development at the turn of the centuries]. *Voprosy Psikhologii*, 3, 2–22.
6. Kudriavtsev, V. T. (1997). *Razvitoe detstvo i razvivaiushchee obrazovanie: kulturno-istoricheskii podkhod. Sovremennoe detstvo i innovatsii v doshkolnom obrazovanii: Vol. 1.* [Developed childhood and developing education: Cultural and historical approach. Modern childhood and innovations in preschool education]. Dubna: Izd-vo RAO.
7. Moskalenko, V. V. (2008). *Sotsialna psikhologhiia* [Social Psychology]. (2nd ed.). Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury.
8. Rohalska, I. P. (2008). *Sotsializatsiia osobystosti u doshkilnomu dytynstvi: sutnist, spetsyfika, suprovid* [Socialization of a personality in preschool childhood: Nature, peculiarities, support]. Kyiv: Milenium.
9. Aliksieienko, T. F. (Ed.). (2009). *Sotsialna pedahohika: slovnyk-dovidnyk* [Social pedagogy: Dictionary]. Vinnytsia: Planer.
10. Reipolska, O. D. (Ed.). (2015). *Formuvannia bazovykh yakosti osobystosti ditei starshoho doshkilnoho viku v DNZ* [Formation of basic personal qualities with senior preschool children at preschool educational institution]. Kharkiv: Drukarnia «Madryd».